

פרשת שופטים – הרב דוד בס

...וּשְׁפֹטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפֹּט צֶדֶק.
לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט, לֹא תִכְיַר פְּנִים וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד, כִּי הַשֹּׁחַד יַעְגֵר עֵינֵי חֲכָמִים
וַיִּסְלַף דְּבַר צְדִיקָם.
צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף...

רבי משה איסרליין, בעל "תרומת הדשן" (סימן שמב), עסק פעם בשאלה כיצד יש לחלק את נטל המס בין בני הקהילה. שאלה זו כבר נידונה בגמרא (ב"ב ז,ב), והועלו בה דעות שונות. לפי דעה אחת, כיון שמטרתו של המס לדאוג לבטחון, ומשמעותו המרכזית של הבטחון הוא הגנה על הנפש, יש לחלק את המס לפי מספר הנפשות; הצורך להגן על הנפש הוא משותף לכולם במידה שווה, עניים ועשירים כאחד. לפי דעה אחרת, מחלקים את נטל המס לפי גודל הרכוש, משום שהבטחון משמעו גם הגנה על הרכוש, כך שלעשירים יש הנאה גדולה יותר ממנו וראוי שישאו בנטל גדול יותר. אנו מצפים שבעל "תרומת הדשן" יעסוק בשאלה כיצד יש להכריע בין שתי הדעות שבגמרא. ואולם תשובתו של הפוסק מפתיעה:

שאלה: צבור הוטל עליהם מס... ומבקש לדיין שיברר להם על פי הדין הדין החיוב והפטור... לפי דין תורה ולפי מנהג דנהגו כל הקהילות כבר.

תשובה: יראה דהני מילי תלי טפי במנהג ממאי דתלי בדת תורה... דרוב ענייני מסים תלויים במנהג... ונראה אף על גב דכתב רבינו תם... דיש מנהגים של שטות שאין לסמוך עליהם... מכל מקום נראה לומר, דבענייני מסים וכהאי גוונא - כולהו מודו דאזלינן בתר (=שבוענייני מסים וכדומה - כולם מודים שקובעים על פי מנהגם דבני העיר...

ונראה דיפה יש לחלק; בענייני מסים... וכל דבר שרבים מצורפים יחד - צריכים למיזל בתר מנהגא דידהו (=צריכים ללכת על פי המנהג שלהם), וכפי הסדר שעושים לעצמן לפי צרכיהם לפי עניינם, דאי מצרכתא להו למיזל בתר (=שאם תצריך אותם ללכת על פי) דין תורה בכל דבר - לעולם תהא מריבה ביניהם, משום הכי מעיקרא מחלו אהדי לווטר על דין תורה וגמרי ומקני למיזל בתר סדר מנהג דידהו (=משום כך בני העיר ודאי מוחלים זה לזה ומסכימים מראש ללכת לפי המנהג).

הפסיקה הובאה להלכה בהגהת הרמ"א לשו"ע (קסג,ג), וכן הורה למעשה גם בעל "חתם סופר" (בשו"ת, חלק חו"מ סימן ט).

בעל "תרומת הדשן" מנמק מפני מה הוא מעדיף את המנהג - אפילו "מנהג גרוע" - על פני דין הצדק המבואר בגמרא: אם נכריע על פי הדין בכל מקרה, "תהא מריבה". הוא מבין, שהדרישה של התורה "ושפטו את העם משפט צדק" היא יחסית.

נראה, שאף התורה עצמה מבקשת לרמוז כן. לאחר הדרישה של "משפט צדק" היא מסבירה, שאין כוונתה כאן לצדק חלוקתי, אלא לצדק פרוצסואלי: "לא תטה משפט, לא תכיר פנים ולא תקח שחד". אם ההכרעה נעשית בצורה אובייקטיבית, היא נחשבת ל"משפט צדק", ותהיה לגופה מה שתהיה. הרי ממילא לעולם לא נדע האם היא משקפת את הצדק המוחלט. יתכן אפילו, שכלל אין צדק אחד מוחלט בנושאים כאלה. השאלה מהי החלוקה הנכונה של המשאבים בעולם, מהי החלוקה הנכונה של נטל המס וכדומה, היא שאלה שמטיבה ומטבעה יתכנו לגביה טיעונים לכאן ולכאן ויש בה אפוא אמיתות שונות. לפיכך, בנושאים אלה מרשה התורה למנהג לקבוע את הדין. מה שהתורה דורשת באופן מוחלט הוא כללי הכרעה אובייקטיביים.

אכן, במישור הפרוצסואלי מציבה הגמרא (שבועות לא), רף דרישות גבוה מאד, וקובעת שאין להתפשר עליו. הדיינים צריכים להטיל את מרותם על בעלי הדין כך שיוכלו לנטרל את העובדה שאחד מהם תקיף ואחד מהם ביישן וכדומה, ושניהם יוכלו לטעון טענותיהם באופן שיוויוני. הכל, זולתי תלמידי חכמים גדולים, חייבים לעמוד בפני בית הדין בשעה שהם טוענים טענותיהם:

תנו רבנן: ועמדו שני האנשים - מצוה לבעלי דינן שיעמדו...
תנו רבנן: בצדק תשפוט עמיתך - שלא יהא אחד יושב ואחד עומד, אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריך.

בהמשך (לא,א) דורשת הגמרא רף גבוה עוד יותר של אובייקטיביות ושיוויון מוחלט בסדרי הדין, ברמה מדהימה: מנין לשנים שבאו לדין, אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה, שאומרין לו: לבוש כמותו או הלבישהו כמותך? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק.

באופן בסיסי שולל הדין העברי גם את הטיעון באמצעות עורכי דין (ראו ספרו של פרופ' א' שוחטמן, סדר הדין), כך שהשוויון בהזדמנות לטעון טענות אמור להישמר באופן מוחלט.

אלא שרצוי לחוד ומצוי לחוד. במציאות ההיסטורית, בעלי דין מצאו את הדרך למנות "מורשה" שיטען בשמם, ובתי הדין נאלצו לקבל את הדבר. גם בעניין חובת העמידה בפני בית הדין קובע הרמב"ם (סנהדרין כא,ה), כי המציאות חזקה יותר מן הדין:

כבר נהגו כל בתי דיני ישראל מאחר הגמרא בכל הישיבות שמושיבין בעלי דינן ומושיבין העדים, כדי לסלק המחלוקת, שאין בנו כח להעמיד משפטי הדת על תלם.

גם בנושא הציורי של השיוויון בלבוש כתבו הפוסקים האחרונים שמדובר באידיאל נשגב, שאינו ניתן להגשמה במציאות שלנו. כך כתב בעל "בית חדש" (ח"מ סימן י"ז):

ומשמע דאין שומעין הטענות עד שילביש את חברו...
אין לפרש דסגי (=שניתן להסתפק בכך) במה שיאמרו לו כך הדיינים, דמעתי לא יסתתמו טענותיו, שהרי העני רואה שלא ניכר שוע לפני דל בעיני הדיינים; הא ליתא (=זה אינו נכון), דאם כן לאיזה צורך יאמרו לו הלבישהו כמותך וכו'? לא יאמרו לו רק 'אל תירא בהתהלך בבגדים פחותים, כי הדין יקוב ההר', וכדומה לזה דברים המתיישבים על הלב; אלא בעל כרחך... צריך שילבישהו כמותו וכו'...
מיהו בזמן הזה אין לנו כח להעמיד משפטי הדת על תלם, כי יד העשירים תקפה עלינו, ודי שיאמר לעני אל תירא וכו'... וכן אנו נוהגין.

דבריו, שיש להם יסוד בדברי פוסקים שקדמוהו, הובאו להלכה גם על ידי נושאי הכלים לשו"ע על אתר.

דומה, כי לזה כוונת התורה כשהיא ממשיכה ומבארת - מיד בהמשך לדרישה "לא תטה משפט" - שהחובה אינה להשיג את המטרה של צדק, אלא להתאמץ, לעשות ככל כחו של הדיין, עד מקום שידו מגעת:

"צדק צדק תרדוף".

הצדק הוא אידיאל שיש לשאוף אליו, אך לא תמיד ניתן להגשימו בפועל כאן ועכשיו, "בזמן הזה". כפי שחזרה ישעיהו הנביא (יא,ד-ה), המלך המשיח - שעליו כבר לא תהא "יד העשירים תקפה" - הוא שישג בפועל את המטרה. הוא שיגשים בפועל את השאיפה לעשות צדק:

וְשֵׁפֵט בְּצֶדֶק דְּלִים וְהוֹכִיחַ בְּמִשׁוֹר לְעֲנֵי אֶרֶץ, וְהָפֵה אֶרֶץ בְּשֹׁבֵט פִּי וּבְרוּחַ שְׁפָתָיו יְמִית רָשָׁע. וְהָיָה צֶדֶק אֲזוֹר מְתָנִיו, וְהָאֱמוּנָה אֲזוֹר חֲלָצִיו.